

Rezler-Wasielewska, Violetta

"Polscy pracownicy nauki - ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej. Zamordowani - więzieni - deportowani", Sławomir Kalbarczyk, Warszawa 2001 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 34/2, 206-208

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wobec hitlerowskich Niemiec, jest również istotnym głosem w dyskusji nad stosunkami polsko-żydowskimi. Autorowi udało się oddać atmosferę codziennych, konspiracyjnych zmagania żołnierzy Polski Podziemnej oraz agentów wywiadu państw walczących i neutralnych. Temat wymaga dalszych badań źródłowych, przede wszystkim w archiwach niemieckich, do których Autorowi nie udało się dotrzeć. Jednak tytułowy „węzeł” zapewne oznacza nie tylko istotne znaczenie Sztokholmu dla łączności okupowanej Polski z Zachodem, ale i niemożność wiarygodnego ustalenia wszystkich faktów i okoliczności opisywanych zdarzeń. Szkoda, że, choć w wersji polskojęzycznej, książka ukazała się w Szwecji w specjalistycznym wydawnictwie o skromnym zasięgu oddziaływania.

Paweł Jaworski
Wrocław

Sławomir Kalbarczyk, *Polscy pracownicy nauki — ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej. Zamordowani — więzieni — deportowani*, Wydawnictwo NERITON, Warszawa 2001, ss. 296

Na rynku wydawniczym ukazała się ostatnio interesująca pozycja. Jest nią książka Sławomira Kalbarczyka pt. *Polscy pracownicy nauki — ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej. Zamordowani — więzieni — deportowani*. Już pobieżna lektura tej publikacji każe pochylić głowę wobec ogromu pracy badawczej (z pewnością kilkuletniej), jaką Autor musiał wykonać, aby uzyskać osiągnięty efekt. Ogromne bogactwo źródeł i literatury świadczy o niezwykle dociekliwości S. Kalbarczyka jako badacza, który — nie po raz pierwszy zresztą — udowodnił, jak mistrzowsko opanował warsztat historyka. Nie tylko dotarł do mało znanych materiałów i na ich podstawie przedstawił zagadnienie tytułowe, ale zrobił to w bardzo umiejętny, niezwykle analityczny sposób.

Zasadniczo książka składa się z dwóch części, które odpowiadają dwóm okresom sowieckiej polityki represyjnej: 1939-1941 i po 1944 r. Obie części poprzedza wstęp, a kończą statystyczne schematy graficzne, wykaz skrótów i skróconych zapisów bibliograficznych oraz indeks osób. Interesujące jest to, że każdą z dwóch części zaczynają szkice — zwięzłe opracowania, które przybliżają czytelnikowi czas, miejsce i ludzi, znajdujących się w kręgu zainteresowań Autora w danej części. Stanowią one tło dla losów jednostkowych, które zostały z kolei przedstawione w licznych biogramach. Dobrze, że Autor, decydując się na rzeczowy podział treści, przyjął właśnie takie rozwiązanie, a nie — jak bywa w wielu publikacjach o podobnym charakterze — skondensował wszystkich tych informacji we wstępie. Praca dzięki takiemu zabiegowi stała się z pewnością bardziej czytelna.

Pierwszy szkic przedstawia proces sowietyzacji w latach 1939-1941 polskich wyższych uczelni na okupowanych Kresach Wschodnich. Przy konstrukcji tego opracowania — zapewne w celu uzyskania dużej przejrzystości — autor wybrał metodę najprostszą. Jak w podręczniku wyjaśnił najpierw pojęcie sowietyzacji, określił zakres terytorialny, a następnie omówił — nie porywając się przy tym jednak na znaczące uogólnienia — jak proces ten wyglądał kolejno na poszczególnych uczelniach Wilna i Lwowa. Dlatego najcenniejsze w tym szkicu wydaje się być dopiero zakończenie, w którym cały proces został podsumowany. Drugi szkic obrazuje losy tych pracowników naukowych, którzy po przegranej kampanii wrześniowej znaleźli się w obozach dla jeńców wojennych i w większości zostali wymordowani. Ma już nieco inny charakter. Jest bardziej syntetyczny. Szkoda tylko, że wbrew informacji zawartej w przypisie stanowi

jedynie nieznacznie zmienioną wersję artykułu opublikowanego w „Łambinowickim Roczniku Muzealnym” (1997, nr 20, s. 75-87). Kolejny szkic otwiera już część drugą pracy i dotyczy okresu 1944-1945, a więc czasu, w którym nastąpiła faktyczna likwidacja polskich uczelni.

W dwóch blokach zostały również zaprezentowane noty biograficzne, stanowiące objętościowo najbardziej znaczącą część pracy. Autor świadomie zdecydował się je podzielić tak, że znajdują się w jednej i w drugiej części książki. Wybór ten — jak zostało wyjaśnione we wstępie — był podyktowany dbałością o rzetelność historyczną, a więc o owe dwa różniące się od siebie okresy w represjach sowieckich. Ponieważ książka jest wyposażona w indeks osób, wyszukiwanie informacji o poszczególnych naukowcach nie jest jednak utrudnione. Zabieg wydaje się więc słuszny.

Istotną wartością publikacji są prawie pionierskie ustalenia Autora w kwestii wyjaśnienia jednostkowych losów represjonowanych pracowników nauki oraz ich losów jako określonej zbiorowości (badania takie prowadził już co prawda Marian Walczak, ale w innym, szerszym kontekście). Te pierwsze zawarto w biogramach. Jest ich ponad 230 — różnej objętości, jednak zwartych, oszczędnych w słowach not biograficznych. W wielu z nich Autor polemizuje z już istniejącymi ustaleniami innych badaczy. Koryguje i precyzuje informacje o kolejach losów poszczególnych postaci. Ustala więc np. miejsca pobytu czy daty zgonu i zazwyczaj ocenia przy tym wiarygodność źródeł bądź — jeżeli sytuacja taka ma miejsce — sygnalizuje brak źródeł. Są też, ale bardzo nieliczne biogramy, które do już funkcjonującej wiedzy nie wnoszą nic nowego. Niektóre z nich ubarwione zostały przez cytaty ogólnie znane, wielokrotnie wykorzystane w publikacjach. Trudno jednak poczytać to Autorowi za błąd.

Bardzo ważne jest natomiast, że dramatyczne, jednostkowe losy polskich naukowców posłużyły S. Kalbarczykowi za punkt wyjścia do daleko idących uogólnień, porównań i ocen. Autor przedstawił „statystykę zbrodni” i oszacował straty osobowe polskiego środowiska naukowego, poniesione w wyniku represji sowieckich. Dokonał tego wszystkiego w zakończeniu pracy, umieszczając tam interesujące schematy graficzne i ich opis. I znowu objął nimi zasadniczo dwie kategorie pracowników naukowych. Najpierw, według stopni naukowych, instytucji oraz ośrodków życia naukowego zostali przedstawieni naukowcy-jeńcy z lat 1939-1941, którzy stanowili największą grupę ofiar (ze 117 osób — według ustaleń Autora — ocalało zaledwie 9). Te same kryteria, czyli stopnie naukowe, instytucje i ośrodki życia naukowego Autor zastosował konsekwentnie wobec drugiej kategorii — grupy aresztowanych, która była prawie o połowę mniejsza od grupy jeńców i liczyła 60 osób. 16 z nich straciło życie w więzieniach albo wskutek egzekucji bądź w następstwie działania warunków więziennych. Wśród tej kategorii represjonowanych — odwrotnie niż w grupie pierwszej, w której przeważali mieszkańcy centralnej Polski — dominowali naukowcy z Kresów Wschodnich, a dokładniej przedstawiciele środowiska lwowskiego.

Mimo wymownych i przytłaczających liczb S. Kalbarczyk w swoich badaniach potwierdził ciągle mało znaną tezę, lansowaną już przez Krystynę Kersten, według której pracownicy nauki nie byli kategorią osób narażonych na szczególne prześladowania. W założeniach władz ZSRR nie znajdowało się bowiem dążenie do zniszczenia tego środowiska, tylko poddanie go kontroli politycznej i wymuszenie uległości. Przyczyną represji wobec pracowników naukowych nie był więc — jak stwierdza S. Kalbarczyk — naukowy status tych ludzi, a np. kryteria polityczne, czyli działalność antysowiecka bądź za taką uznana, albo jeszcze przynależność do jakiejś kategorii polskiej ludności, którą obejmowały ogólne dyrektywy represyjne. Z nimi właśnie wiązały się tak duże straty osobowe wśród naukowców. Autor we wstępie przewidział, że czytelnik może zadać pytanie, czy słuszne jest w takiej sytuacji wyróżnianie wśród represjonowanych grupy pracowników naukowych i poświęcanie im odrębnej publikacji.

Od razu też rozwiął te wątpliwości, stwierdzając że to właśnie ogromne w ostatecznym rozrachunku starty osobowe pracowników naukowych czynią ich zbiorowością zasługującą na odrębne potraktowanie. Należy też z tym absolutnie się zgodzić.

Pod względem edytorskim książka wykonana jest bez zarzutu: prosty i czytelny język, niemalże całkowity brak literówek, interesująca okładka, twarda oprawa, dobry papier i wyraźna czcionka.

Pozostaje sobie jedynie życzyć, aby podobna publikacja, równie wartościowa, na zbliżonym, wysokim poziomie wydawniczym powstała także o polskich pracownikach naukowych — ofiarach zbrodni hitlerowskich w czasie II wojny światowej.

Violetta Rezler-Wasielewska
Opole

Violetta Rezler-Wasielewska, *Działalność naukowo-oświatowa polskich jeńców wojennych w niemieckich i radzieckich obozach podczas II wojny światowej*, Wydawnictwo Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Opole 2001, ss. 264

W 2001 r. na rynku księgarskim pojawiła się bardzo cenna pozycja z dziedziny historii najnowszej, książka Violetty Rezler-Wasielewskiej, *Działalność naukowo-oświatowa polskich jeńców wojennych w niemieckich i radzieckich obozach podczas II wojny światowej*. Autorka jest pracownikiem naukowym Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, a jej publikacja stanowi pokłosie kilkuletnich badań nad tytułowym zagadnieniem. Praca, która przyniosła V. Rezler-Wasielewskiej stopień naukowy doktora, jest również częścią programu badawczego realizowanego przez CMJW, mającego na celu dokonanie analizy porównawczej dwóch systemów, w jakich przyszło egzystować polskim jeńcom wojennym: niemieckiego i radzieckiego.

Ze względu na niewiele źródeł i mniejszą skalę występowania zjawiska życia naukowo-oświatowego jeńców w niewoli radzieckiej na samym początku wykluczono porównawczą postać pracy. Ma ona zatem charakter analizy symetrycznej. Składa się z czterech zasadniczych rozdziałów. W pierwszym z nich omówiono aspekty ogólne związane z problematyką jeniecką w latach II wojny światowej, a więc sytuację formalnoprawną jeńców polskich w obydwu systemach jenieckich, uregulowania prawne, zarys niemieckiego i radzieckiego systemu jenieckiego oraz aspekty stanowiące podłoże dalszych rozważań, czyli psychospołeczne uwarunkowania aktywności polskich jeńców i ich potencjał intelektualny.

Dwa kolejne rozdziały, stanowiące właściwy trzon pracy, dotyczą konkretnie tytułowego zagadnienia, czyli ukazują postać działalności naukowo-oświatowej polskich jeńców wojennych w niewoli niemieckiej (rozdz. II) i radzieckiej (rozdz. III). Obydwa składają się z dwóch zasadniczych podrozdziałów. Pierwszy z nich, zatytułowany *Formy i zasięg*, obrazuje różnorodność form, jakie przybrało tytułowe zjawisko. W przypadku niewoli niemieckiej są to: odczyty (najpopularniejsza forma zajęć, stanowiąca także podwaliny pod rozwój innych elementów naukowo-oświatowych), koła naukowe i zawodowe (skupiające zespół ludzi o podobnych zainteresowaniach, posiadające własny statut i program), kursy (zajęcia kształcące z różnych przedmiotów, przeznaczone dla większej grupy osób), nauka języków obcych (jedna z najpopularniejszych form kształcenia, mająca charakter indywidualny i grupowy, obejmująca wszystkie poziomy nauczania od początkujących po zaawansowanych oraz różne języki od europejskich